

Tworzenie wspólnych strategii rozwoju społeczno-gospodarczego na przykładzie Polski Zachodniej

Dorota Rynio

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Polska

Streszczenie

W gospodarce globalnej i integrującej się UE, w warunkach zawirowań rynkowych oraz poszukiwania środków finansowych na realizację procesu inwestycyjnego następuje konsolidacja mniejszych jednostek terytorialnych w duże megapodmioty. Ma to na celu stworzenie podmiotów zdolnych do wdrażania wspólnych strategii rozwoju, wykorzystania potencjałów podregionów w nowy sposób, stworzenia dużych obszarów funkcjonalnych i spójnych przestrzeni z szeroką ofertą dla poszczególnych grup odbiorców. Powstające w Polsce duże jednostki przestrzenne są inicjatywą oddolną, co daje im przewagę dużej aktywizacji samorządów wojewódzkich w osiąganiu celów spójnego podmiotu. Polska Zachodnia to podmiot wykorzystujący potencjał położenia, czerpiący naukę z historii, nastawiony na cele integracji i realizację potrzeb wyższego rzędu oraz zespojony rzeką Odrą. Wspólna strategia rozwoju Polski Zachodniej ma za zadanie wspomóc ten obszar w dążeniu do konkurencyjności, otwartości oraz osiąganiu korzyści skali i efektów synergii.

Słowa kluczowe: makroregion, Polska Zachodnia, rozwój regionalny, strategia, gospodarka sieciowa, zasoby regionu

Wstęp

W globalnej, sieciowej i turbulentnej gospodarce światowej wszelkie formy integracji nabierają coraz większego znaczenia. Stąd zaznacza się tendencja do jednoczenia poszczególnych jednostek administracyjnych ponad szczeblem regionalnym. Przesłanką do takiego postępowania jest chęć stworzenia silnych i konkurencyjnych podmiotów, które formułują wspólne cele i priorytety oraz razem określają możliwości strategicznego realizowania tych założeń. W Polsce podstawami do tworzenia tych podmiotów są dobrowolność przystąpienia i współpracy, a także uwarunkowania: społeczne, gospodarcze, komunikacyjne i geograficzne oraz problemy, czy też braki z jakimi borykają się one w ujęciu ponadregionalnym. Podmioty te ze względu na sieć istniejących (przed połączeniem) powiązań i bliskość terytorialną jednostek administracyjnych wchodzących w ich skład oraz kulturowo-społeczno-historyczne tradycje posiadają ugruntowane podstawy współpracy. Powstawanie poszczególnych megajednostek terytorialnych zostało oparte częściowo na ich podobieństwach ale również i różnicach w stosunku do pozostałych regionów.

Celem opracowania jest opisanie podstaw wydzielenia się megajednostek terytorialnych i programowania rozwoju społeczno-gospodarczego na przykładzie Polski Zachodniej. W badaniu jako podstawową zastosowano metodę opisową (ze względu na stan prac związanych z tworzeniem tego podmiotu), opartą na dokumentach strategicznych opracowanych dla tej przestrzeni. Analiza tekstów źródłowych stała się podstawą badania.

1. Koncepcja Polski Zachodniej

Podstawą do stworzenia Polski Zachodniej jest inicjatywa oddolna samorządów terytorialnych, w wyniku której zawarto w Szczecinie, w dniu 26 sierpnia 2010 roku, porozumienie między

samorządami pięciu województw: dolnośląskiego, lubuskiego, opolskiego, wielkopolskiego oraz zachodniopomorskiego. Porozumienie dotyczyło podjęcia wspólnych prac nad strategią i programem operacyjnym rozwoju Polski Zachodniej. Główne uwarunkowania decydujące o zamiarze nawiązania współpracy na tym poziomie to: gospodarka, historia, oś rzeki Odry, granica państwa, styk kultur oraz komunikacja konwencjonalna (Komornicki, b.r.) a także powiązania sieciowe i informacyjne, jak również bariery i problemy rozwoju społeczno-gospodarczego. Rzeka Odra stanowi element odpowiedzialny za spójność przestrzeni tej społeczno-gospodarczej, oś rozwoju, w tym transgranicznego a także przedstawia wartości historyczne (w zakresie jej wykorzystania). Obok uniwersalnych cech, regiony wchodzące w obręb Polski Zachodniej, charakteryzują się indywidualnymi właściwościami, które również tworzą potencjał tej przestrzeni, np.: dobrze rozwinięta infrastruktura techniczna, lokalizacja w dorzeczu Odry i wzdłuż granic wewnętrznych Unii Europejskiej z Czechami i Niemcami, przewaga lokalizacyjna wynikająca z dobrej dostępności terytorialnej w Polsce w układach Unii Europejskiej, wysoki stopień urynkowienia rolnictwa (Dziemianowicz i inni 2011, s. 10). Terytorium Polski Zachodniej łączy Europę Środkową z Europą Zachodnią, Południową i Skandynawią, co jednocześnie integruje poszczególne województwa a także wyznacza wspólną ścieżkę rozwoju. Obszar przygraniczny jest wewnętrznie zdywersyfikowany, jednak posiada duży potencjał endogeniczny, który częściowo nie był dotychczas wykorzystany — powiązania w tej przestrzeni pozwolą na zmniejszenie powstałej luki zagospodarowania (szerzej: Mogiła i inni 2011). Istotne znaczenie w kreowaniu rozwoju Polski Zachodniej odgrywają ośrodki intensywnego wzrostu: aglomeracja wrocławska, aglomeracja poznańska, Zielona Góra, Szczecin, Opole, Legnica – Lubin – Głogów (Heffner 2011). Położenie stwarza również szanse rozwojowe dla tego obszaru ale i zagrożenia, których przyczyną jest wzrost znaczenia landów oraz miast niemieckich z Berlinem, Lipskiem i Dreznem wraz z „ciążeniem” gospodarczym Czech w stronę Niemiec. Wspólna strategia ma za zadanie zwrócić uwagę na te zagrożenia oraz wzmocnić atrakcyjność Polski Zachodniej pod względem infrastrukturalnym, turystycznym, inwestycyjnym.¹ W tej perspektywie szczególnie istotny staje się fakt bliskości globalnego lotniska w Berlinie. Jest to uwarunkowanie, które jednocześnie stwarza pozytywne i negatywne oddziaływanie, gdyż z jednej strony bliskość „otwiera” możliwości komunikacyjne, gospodarcze i społeczne; z drugiej strony podmiot globalny zagraża „wysysaniem” zasobów, przejmowaniem inwestycji i kapitału.

Terytorium Polski Zachodniej charakteryzuje się wysoką atrakcyjnością inwestycyjną i przedsiębiorczością mieszkańców, produktywnością rolnictwa i przemysłu, rozwiniętym sektorem usług, różnorodnością przyrodniczo-kulturową i turystyczną, dobrym poziomem rozwoju infrastruktury;² jednak dla sprawnego funkcjonowania jako zintegrowanego podmiotu i szybkiego rozwoju poszczególnych sfer społeczno-gospodarczych, niezbędne jest stworzenie wewnętrznych i zewnętrznych powiązań sieciowych oraz prowadzenie spójnej polityki megapodmiotu.

Cechy łączące regiony Polski Zachodniej to również: asymetrie rozwojowe, asymetrie inicjatyw strategicznych na granicy polsko-niemieckiej (na granicy polsko-czeskiej asymetrie te są mniejsze), asymetrie kompetencyjne między samorządami po obu stronach granicy, jak również ujemny transgraniczny gradient zarobków i produktu krajowego brutto na mieszkańca, a także różne rozumienie ścieżki rozwojowej oraz strategii obszaru granicznego przez obie strony (Dziemianowicz i inni 2011, s. 11–12). Działania podejmowane w ramach euroregionów na granicach polsko-niemiecko-czeskich³ są niewystarczające dla niwelowania asymetrii rozwojowych, stąd zachodzi potrzeba szerszego podejścia do polityki rozwoju w przestrzeni Polski Zachodniej. Sytuacja wyjściowa dla tworzenia nowego, dużego podmiotu na tym obszarze jest sprzyjająca, co wynika z pozytywnej dynamiki procesów społeczno-gospodarczych na tle całego kraju; nie znaczy to jednak, że nie występują tutaj problemy i bariery rozwojowe (Dziemianowicz i inni 2011, s. 5). Zidentyfikowane

1. Zob. <http://www.umwd.dolnyślask.pl/rozwoj/polska-zachodnia/>.

2. Stan społeczno-gospodarczy regionu został zbadany i opisany w dokumencie: Załączniki do raportu końcowego „Ewaluacja ex-ante projektu Strategii Rozwoju Polski Zachodniej”, Marzec 2014, Projekt finansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna 2007–2013, s. 9–55.

3. Euroregiony będące częścią przestrzeni Polski Zachodniej to: Euroregion Euroregion Silesia, Euroregion Pradziad, Euroregion Glaciensis, Euroregion Nysa, Euroregion Sprewa-Nysa-Bóbr, Euroregion Pro Europa Viadrina, Euroregion Pomerania.

problemy i bariery rozwoju w przestrzeni Polski Zachodniej to: ujemne saldo migracji (większa liczba emigrantów niż imigrantów), obniżenie konkurencyjności portów w tej przestrzeni na tle Polski i Europy, niższy poziom dostępności transportowej w megapodmiocie w stosunku do notowanego w Europie Zachodniej, niedostateczna współpraca województw (w szczególności w zakresie rozwoju turystyki), niedostateczne wyposażenie w infrastrukturę elektroenergetyczną, niski poziom innowacyjności podmiotu na tle UE, niski poziom wykształcenia ludności na tle Polski, niski poziom rozwoju sektora B+R na tle Polski oraz słabe powiązania uczelni Polski Zachodniej w ramach dużej jednostki terytorialnej, a także krajowych i międzynarodowych sieci współpracy.⁴

Wiele możliwości daje oddolność realizowanej inicjatywy, m.in. pozwala to zastosować model wieloszczeblowego zarządzania publicznego oraz strategicznego partnerstwa układu krajowego i regionalnego, przy czym niezbędne staje się wypracowanie odpowiedniej formuły współpracy samorządów województw i wielkich miast, aby rozwijać przestrzeń funkcji metropolitalnych (Dziemianowicz i inni 2011, s. 5–7).

Z inicjatywy województw zostało podpisane przez przedstawicieli województw „Porozumienie w sprawie podjęcia wspólnych prac nad strategią i programem operacyjnym rozwoju Polski Zachodniej” (Dziemianowicz i inni 2011, s. 27). W Porozumieniu przyjęto harmonogram prac obejmujący opracowanie 3 dokumentów: *Diagnozy Polski Zachodniej*, *Strategii Rozwoju Polski Zachodniej* i *Programu Operacyjnego Polski Zachodniej 2020*.

Diagnoza strategiczna Polski Zachodniej zawiera badanie tego obszaru z punktu widzenia uwarunkowań: wewnątrzregionalnych, ogólnopolskich i tematycznych (Dziemianowicz i Szlachta 2011, s. 6). W Diagnozie podkreślono istotny wpływ procesów globalizacji i integracji na obszar Polski Zachodniej, a przede wszystkim swobody w przepływach: zasobów, korporacji transnarodowych (KTN), innowacji, informacji i wiedzy przez granicę oraz konsekwencje kryzysu w gospodarce światowej i kryzysu „strefy euro” a także potrzebę dostosowania się do wytycznych i dokumentów strategicznych krajowych jak również unijnych. Zawarto również analizę sytuacji społeczno-gospodarczej tego obszaru, która wskazała na mocne i słabe strony przestrzeni oraz jej zróżnicowanie wewnętrzne. Podstawowym zadaniem *Diagnozy* stało się wsparcie tworzonej strategii dla tego obszaru.

W *Założeniach Strategii Rozwoju Polski Zachodniej* nakreślono wizję badanego obszaru: „Polska Zachodnia — region dorzecza Odry... otwarty, atrakcyjny, mobilizujący, kreatywny, współpracujący” (Szlachta i inni, s. 23). Wizja ta podkreśla podejście ponad wojewódzkie do rozwoju Polski Zachodniej. Istotne z punktu widzenia polityki megajednostki terytorialnej jest przejście od problemów poszczególnych województw i osiągania ich celów do wypracowania strategii wspólnego gospodarowania, uzyskania ciągłej i funkcjonalnej przestrzeni Polski Zachodniej (Kudłacz i Lityński, b.r.). Założono, że poszczególne strategie województw nie powinny stać się sumą widoczną w strategii megapodmiotu, który ma za zadanie wypracować własną ścieżkę wzrostu i osiągania spójności. Stąd jako cel podstawowy Strategii Rozwoju Polski Zachodniej wskazano: „wykorzystanie potencjału współpracy międzywojewódzkiej dla tworzenia warunków wzrostu konkurencyjności regionów Polski Zachodniej oraz przeciwdziałanie marginalizacji niektórych obszarów w taki sposób, aby sprzyjać długofalowemu rozwojowi gospodarczemu, spójności ekonomicznej, społecznej i terytorialnej oraz integracji z Unią Europejską” (Szlachta i inni, s. 25). Założenia i cele Strategii mają zapewniać spójność opracowania z celami dokumentów strategicznych na poziomie unijnym i krajowym (Szlachta 2011).⁵ W Założeniach podkreślono potrzebę komplementarności SRPZ z regionalnymi dokumentami strategicznymi, co pozwoli na uzyskanie integracji zarządzania w układzie pionowym.⁶

4. Identyfikacja barier i problemów rozwojowych została zawarta w dokumencie: Załączniki do raportu końcowego..., dz. cyt., s. 56–62.

5. Zob. też: Załącznik nr 5: Ocena spójności założeń i celów Strategii z celami dokumentów strategicznych; zawarty w dokumencie: Załączniki do raportu końcowego „Ewaluacja ex-ante projektu Strategii Rozwoju Polski Zachodniej”, Marzec 2014, Projekt finansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna 2007–2013, s. 74–109.

6. Załącznik nr 6: Ocena komplementarności założeń i celów SRPZ z regionalnymi dokumentami strategicznymi; zawarty w dokumencie: Załączniki do raportu końcowego „Ewaluacja ex-ante projektu Strategii Rozwoju Polski Zachodniej”, Marzec 2014, Projekt finansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna 2007–2013, s. 110–127.

2. Strategia Rozwoju Polski Zachodniej — dokąd dąży ten podmiot?

W dniu 30 kwietnia 2014 r. Rada Ministrów przyjęła Strategię Rozwoju Polski Zachodniej do roku 2020. Strategia Rozwoju Polski Zachodniej (SRPZ) koncentruje się na wyzwaniach rozwojowych, które mogą być zrealizowane w układzie ponadregionalnym, a jednocześnie w dokumencie podkreśla się dobrowolność podjętej współpracy oraz transgraniczność położenia i dorzecze rzeki Odry jako niewykorzystanego potencjału, jak również zasoby związane z możliwością budowania gospodarki opartej na wiedzy, jako źródła przewagi konkurencyjnej. W przyjętej Strategii zawarto wizję, która została zaproponowana w *Założeniach Strategii Rozwoju Polski Zachodniej* (zmieniono jedynie kolejność priorytetów): „Polska Zachodnia — region dorzecza Odry... współpracujący, kreatywny, atrakcyjny, mobilizujący, otwarty”.⁷ Wizja ta doskonale wpisuje się w warunki gospodarki globalnej i zintegrowanego ugrupowania. Główny cel wskazany w Strategii to: „Wzrost konkurencyjności Polski Zachodniej w wymiarze europejskim przez efektywne wykorzystanie potencjałów makroregionu”⁸. Dla osiągnięcia celu głównego sformułowano 3 cele szczegółowe:

1. Integracja przestrzenna i funkcjonalna makroregionu.
2. Budowa oferty gospodarczej makroregionu.
3. Wzmacnianie potencjału naukowo-badawczego makroregionu.⁹

Wsparcie dla osiągania celów mają zapewnić prężnie rozwijające się i sieciowo powiązane główne ośrodki osadnicze tego terytorium. Nacisk położony na wzmocnienie potencjału naukowo-badawczego podmiotu ma skutkować budową gospodarki opartej na wiedzy (której elementami są prężnie działające ośrodki akademickie i badawcze), podniesieniem poziomu innowacyjności oraz swobodą przepływu wiedzy między nauką i biznesem a także rozpowszechnianiem wyników badań na zasadach rynkowych.¹⁰

Szeroki zakres wyznaczonych celów osiągnąć ma być dwutorowo, z jednej strony na poziomie ponadregionalnym — w drodze realizacji Strategii, z drugiej strony komplementarnie uzupełniany powinien być on przez działania na poziomach niższych niż makroregion, które są przeprowadzane zgodnie z wytycznymi strategii tych obszarów. Oznacza to konieczność zastosowania montażu finansowego przy realizacji *Strategii Rozwoju Polski Zachodniej*, uwzględniającego wykorzystanie środków finansowych UE przeznaczonych na okres programowania 2014–2020. W montażu finansowym przewiduje się również zastosowanie środków z: krajowych programów operacyjnych, regionalnych programów operacyjnych (wykorzystywane podczas wdrażania projektów komplementarnych w regionach), środków zgromadzonych na przeprowadzenie wspólnych projektów transgranicznych także komplementarnie uzupełniających na poziomie euroregionów SRPZ, środków na promocję zintegrowanych projektów makroregionu współfinansowanych na szczeblu centralnym, środków prywatnych związanych z projektami PPP.¹¹

Wnioski

W zaistniałych warunkach światowej gospodarki globalnej i integracji europejskiej następuje widoczna ewolucja zarządzania w przestrzeni regionów, która obejmuje nowe spojrzenie na strategiczne gospodarowanie w regionie i konsolidację mniejszych podmiotów. Wymagania stojące przed jednostkami przestrzennymi i te stawiane przez same jednostki oraz turbulencje w gospodarce światowej determinują współpracę regionów w celu ukierunkowania i pobudzenia rozwoju społeczno-gospodarczego. Programowanie na poziomie ponadregionalnym oparte jest na wspólnych uwarunkowaniach, celach, priorytetach oraz korzyściach skali i oczekiwanych efektach synergii.

7. Zob. Strategia Rozwoju Polski Zachodniej przyjęta przez rząd, [@:] <http://www.zrot.pl/83-strategia-rozwoju-polski-zachodniej-przyjeta-przez-rzad>, s. 41, [dostęp: 2014.06.25].

8. Tamże.

9. Tamże.

10. Stan i strukturę potencjału naukowo-badawczego Polski Zachodniej przedstawiono w dokumencie: M. Dutkowski, Uniwersytet Szczeciński Katedra Badań Miast i Regionów Wykorzystanie potencjału gospodarczo-naukowego dla rozwoju społeczno-gospodarczego polski zachodniej. Ekspertyza naukowa wykonana na zamówienie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego Szczecin, kwiecień 2011 r.

11. *Strategia Rozwoju...*, dokument cytowany w tekście., s. 56.

Zawarte porozumienia mają charakter partnerski, co oznacza równość stron. Jednocześnie współpraca odbywa się na zasadach dobrowolności a także częściowej organizacji i instytucjonalizacji. Dobrowolność kooperacji współgra z aktywizacją samorządów terytorialnych i pobudzaniem rozwoju. Organizacja i instytucjonalizacja wspomagają sprawne zarządzanie dużym obszarem oraz przekładają się na trwałość podmiotu. W przestrzeni tej rangi koncentrują się skumulowane zasoby, w tym kapitału ludzkiego, potencjału inwestycyjnego i infrastruktury, której zadaniem jest połączenie komunikacyjne wewnątrz makroregionu i na zewnątrz.

Polska Zachodnia została utworzona w strefie przygranicznej polsko-niemiecko-czeskiej, tworząc ciąg komunikacyjny łączący północ Europy z południem i wschód z zachodem. Inicjatywa kooperacji stanowi działanie oddolne, co dodatnio wpływa na zaangażowanie podmiotów wchodzących w jej skład. Dowodzi to potrzeby uwzględnienia w strukturze administracji nowego szczebla ustroju samorządowego.

W SRPZ zawarto zapisy zgodne z wytycznymi dokumentów krajowych i UE. Horyzont czasu wskazany w Strategii skorelowany został z planowaniem krajowym i okresami budżetowymi UE. Struktura dokumentu jest przejrzysta, zawiera wszystkie niezbędne elementy charakterystyczne dla tego typu opracowań. W Strategii założono wykorzystanie ponadregionalnego potencjału współpracy i efektów wdrażania strategii poszczególnych województw, które wprowadzają wartość dodaną do działania dużej jednostki terytorialnej. Poszczególne województwa realizują własny program rozwoju społeczno-gospodarczego, budują przewagi konkurencyjne i wykorzystują efektywnie potencjał endogeniczny. Wobec czego większość zadań i potrzeb podstawowych realizowana jest na poziomie regionalnym a także lokalnym. Duży podmiot przejmuje na siebie osiąganie celów wyższego rzędu, zadań integrujących przestrzeń, zapewnienie spójności, transferu. Założono wieloaspektowość celów a także powiązanie ich z rozwojowymi kierunkami gospodarki światowej. Istotnym elementem Strategii jest wskazanie na ośrodki intensywnego rozwoju, które przejmują rolę inicjatora procesów rozwojowych oraz dystrybutora impulsów rozwojowych. Sieciowe powiązanie tych ośrodków ułatwi zarządzanie megapodmiotem i poniesie efektywność jego funkcjonowania. W SRPZ przyjęto, że podstawą rozwoju ma być rzeka Odra, która z jednej strony spaja tę przestrzeń, a z drugiej strony stanowi potencjał rozwojowy w zakresie przedsiębiorczości, turystyki, komunikacji oraz stosunków transgranicznych.

W długiej perspektywie wydaje się być słuszną integracja i współpraca w ramach Polski Zachodniej. Wchodzenie w skład większych jednostek przestrzennych, mających szerszy zasięg oddziaływania, większą siłę i potencjał daje możliwość efektywnego ubiegania się o środki finansowe krajowe i unijne, sprzyja realizacji przedsięwzięć na dużą skalę oraz wpływa na poprawę przepływów.

Literatura

- DZIEMIANOWICZ W., SZLACHTA J. (2011): *Diagnoza strategiczna Polski Zachodniej. Raport opracowany w ramach przygotowania Założeń Strategii Rozwoju Polski Zachodniej*. polskazachodnia2020.pl, GEOPROFIT, [dostęp: 2014.05.28], [@:] <http://polskazachodnia2020.pl/attachments/article/14/Diagnoza%20Strategiczna%20Polski%20Zachodniej.pdf>.
- DZIEMIANOWICZ W., SZLACHTA J., HEFFNER K., KUDŁACZ T., ZALESKI J., NOWICKA P. (2011): *Raport metodyczny dotyczący identyfikacji i analizy potencjałów rozwojowych Polski Zachodniej — Polska Zachodnia 2020*. polskazachodnia2020.pl, GEOPROFIT, [dostęp: 2014.06.25], [@:] <http://polskazachodnia2020.pl/attachments/article/14/Raport%20metodyczny%20Polska%20Zachodnia%202020.pdf>.
- HEFFNER K. (2011): *Funkcje metropolitalne stolic województw polski zachodniej*. polskazachodnia2020.pl, [dostęp: 2014.06.25], [@:] <http://polskazachodnia2020.pl/attachments/article/14/Funkcje%20metropolitalne%20stolic%20wojew%20C3%B3dztw%20Polski%20Zachodniej.pdf>.
- KOMORNICKI T. (b.r.): *Dostępność transportowa Polski Zachodniej. Analiza uwzględniająca europejską politykę TEN oraz korytarze o charakterze ponadregionalnym wiążące makroregion z terytorium europejskim i poprawiające dostępność transportową wszystkich ośrodków powiatowych*. polskazachodnia2020.pl, [dostęp: 2014.06.25], [@:] <http://polskazachodnia2020.pl/attachments/article/14/Dost%20C4%99pno%20C5%9B%20C4%87%20transportowa...T.%20Komornicki.pdf>.

- KUDŁACZ T., LITYŃSKI P. (b.r.): *Analiza pięciu strategii regionalnych województw Polski zachodniej i problemów stykowych pomiędzy województwami Polski zachodniej z innymi regionami*. polskazachodnia2020.pl, [dostęp: 2014.06.25], [[:] <http://polskazachodnia2020.pl/attachments/article/14/Analiza%20pi%C4%99ciu%20strategii%20regionalnych%20wojew%C3%B3dztw%20Polski%20Zachodniej%20i%20problem%C3%B3w%20stykowych%20pomi%C4%99dzy%20wojew%C3%B3dztwam.pdf>].
- MOGIŁA Z., ZALESKI J., ZATHEY M. (2011): *Wykorzystanie przygranicznego położenia terenów znajdujących się w zachodniej części polski dla rozwoju społeczno-gospodarczego. Ekspertyza przygotowana na zamówienie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego Rzeczypospolitej Polskiej w ramach prac nad Strategią Rozwoju Polski Zachodniej*. polskazachodnia2020.pl, [dostęp: 2014.06.25], [[:] <http://polskazachodnia2020.pl/attachments/article/14/Wykorzystanie%20po%C5%82o%C5%BCenia%20przygranicznego....J.%20Zaleski.pdf>].
- SZLACHTA J. (2011): *Polska Zachodnia w kontekście Strategii Unii Europejskiej Europa 2020, V Raportu na temat spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej, Średniookresowej Strategii Rozwoju Kraju 2007–2015 oraz KSRR 2010–2020. Regiony, miasta, obszary wiejskie*. www.umwd.dolnyslask.pl, [dostęp: 2014.06.25], [[:] http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/Rozwoj_regionalny/SRWD/STRATEGIE%20-%20ZESTAWIENIE/2.POLSKA/000_J.__Szlachta_-_ekspertyza_Polska_Zachodnia_w_kontekscie_-_wersja_ostateczna.pdf].
- SZLACHTA J., DZIEMIANOWICZ W., NOWICKA P. (b.r.): *Założenia Strategii Rozwoju Polski Zachodniej*. www.umwd.dolnyslask.pl, GEOPROFIT, [dostęp: 2014.06.25], [[:] http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/Rozwoj_regionalny/SRWD/_04_04_2012__Zalozenia_Strategii_Rozwoju_Polski_Zachodniej_2.04.2012.pdf].